

Josef Kotek

Mnoho a oprávněně zde uvažujeme o polaritě, vzájemných vztazích a migraci českého a německého živlu v našich zemích v 19. století. Zdá se mi však, že tím /právě ve vztahu k formování české společnosti a její kultury/ dochází k určitému zjednodušení. Obecná i kulturní historie ke své škodě zatím opomíjely a opomíjejí třetí, relativně samostatnou etnickou složku tehdejší společnosti: složku demograficky vyhraněnou, sociálně vysoce soudržnou, ekonomicky velmi potentní a takto ovšem i historicky nepominutelnou - totiž značně početné židovské obyvatelstvo našich zemí. Jak vlastně se v průběhu 19. století vyvíjelo národnostní cítění této velevýznamné minority a jaký byl její vliv na dobové poměry? S pouhou nálepkou češství nebo němectví tu prostě nevystačíme. Pokud mohu soudit, šlo tu nejspíše o jistý vyvíjející se - a hospodářsky ostatně nezbytný - utrakvismus, jehož ručička v průběhu 19. století velmi, velmi zvolna postupovala od německé mateřštiny a německého, leckdy snad až i pangermánského cítění /přičemž samozřejmě musíme vzít v úvahu trvalou náboženskou odlišnost a tím i řadu samostatných, od dobové buržoazní society odchylných myšlenkových východisek/ až k jistému konsensu s autonomními snahami české společnosti a politiky na rozhraní století a před prvou světovou válkou. Podobný utrakvismus byl jistě příznačný i pro část šlechty českých zemí; rozdíl tu však spočívá mj. v tom, že zatímco hospodářský /a s ním i politický/ vliv šlechty v průběhu 19. století ustupuje, židovská minorita naopak proniká ekonomicky a společensky prudce vpřed a do jisté míry snad i přebírá někdejší mecenášské postavení šlechty ve vztahu ke kulturním institucím a umělcům.

A právě zde by nebylo, myslím, bez užitku všimnout si podrobněji, že třeba v 80. letech minulého století - tedy ve stejném desetiletí, kdy se po nekonečném úsilí a obtížích otevírá Národní divadlo - si cca 20 tisíc pražských Němců /a mezi nimi zřejmá vět-

šina židů/ dokáže otevřít stejně reprezentativní scénu nové německé opery /dnešní Smetanovo divadlo, se Stavovským divadlem tehdy vlastně už druhá velká německá scéna v Praze!/ a finančně v ní zajistit umělecký provoz s mnoha stálými i hostujícími špičkami a s řadou ojedinělých premiér; tento provoz, namnoze rovnocenně konkurující s českým Národním divadlem, trvá s evropskou pověstí vlastně až do roku 1938. /Podle sdělení zemřelého prof. Očadlíka byl prý ještě za prvé republiky jedním z hlavních mecenášů této scény bankéř Petschek./

Odezněly zde ostatně už podrobné údaje o tom, že v ryze českých oblastech vycházely německé místní noviny /v Plzni např. až do 90. let/. Empiricky lze snadno uhodnout, o jaký okruh abonentů opíraly svou existenci, stejně jako i centrální Prager Tagblatt /orientující se především na židovské podnikatele a čtenáře/ a snad i Bohemia. Přitom politické a sociální postoje zámožné, namnoze podnikatelské židovské minority se často zaměřovaly přímo germanizačně. /Ještě ve svém dětství jsem na Mladoboleslavsku slyšel vyprávět o majiteli kosmonoské kartounky v Josefově Dole, který na zaměstnancích vynucoval, aby své děti dávali do jím založené a podporované německé školy v jinak ryze české obci./ Byly ovšem i případy opačné. Příklad tábořského kulturního mecenáše tu dokumentovaně uvedl s. Kořalka; mne samotného např. při návštěvě nového židovského hřbitova na pražských Olšanech překvapilo, když jsem mezi luxusními hrobkami někdejších bankdirektorů, grosshändlerů, fabrikantů, kaufmannů atd. objevil i dva, tři české nápisy s připomínkou mecenášů českých spolků; čeština /ještě z doby před první světovou válkou/ se tu v drtivém sousedství němčiny uplatňuje skoro až se záměrnou provokativností.

Literární historici si již podrobně povšimli specifického prostředí a podmínek, z nichž vyrůstá osobnost Franze Kafky. I v hudební historii se setkáváme s obdobnou etnickou problematikou /např. vývoj Gustava Mahlera, původem z ryze české obce Kaliště u Humpolce/; podobně též u významné pražské skupiny židovsko-německých skladatelů a hudebníků 20. století /Gideon Klein, Hans Krása, Erwin Schulhoff, Viktor Ullmann aj./, z nichž většina skončila v Terezíně či Osvětimi. Významný vliv židovské minority se

ovšem odráží i v řadě protivýpadů a vtipů, jak nám je zachovaly např. šantánové písničky 90. let, množství židovských anekdot a různých tiskových výpadů proti židovskému němčení a politikaření, proti bezohlednému sociálnímu vykořisťování zaměstnanců, atd. Počet těchto židům málo přátelských svědectví dává tušit, o jak etnicky, jazykově, sociálně i hospodářsky významnou skupinu tu šlo. Dnes toto napětí již necítíme, resp. po rasistických zvrhlostech nacismu a jejich pro židy tak tragických důsledcích jsme náchylni před někdejšími vyhrocenými antagonismy přivírat oči. Pro českou společnost 19. století bylo ovšem židovství a váha jeho proněmeckých /nebo řidčeji i pročeských/ postojů stálou a významnou součástí dobové atmosféry; něčím, co právě v životě českých měst nelze historicky opomíjet. Prismatem 19. století lze ostatně vysvětlit a pochopit mnohé, co se u nás odehrávalo i ve století následujícím, majíc své hrůzné vyvrcholení až v plynových komorách Osvětami.

Jsem si vědom, že se tímto svým improvizovaným příspěvkem dotýkám tématu dnes, po známé židovské kalvárii 30. a 40. let, jaksi tabuizovaného. Jako historici máme ovšem povinnost vyrovnat se objektivně, sine ira et studio, i s touto nepominutelnou částí českých obecných a kulturních dějin. A musím znovu opakovat: materiály, s nimiž se jako hudební historik setkávám, mne utvrzují v přesvědčení, že zúžená polarita "Češi-Němci" /stejně jako zúžená hlediska typu "buržoazie-proletariát" apod./ sotva by asi postačila k plnému postihu onoho kypivého národního a sociálního obrodného procesu 19. století, jehož plody sklízíme vlastně až dodnes.